

O'zbekiston davlat san'at va madaniyat instituti  
Ashula va raqs mutaxassisligi magistranti  
E-mail: mohigulsayidova18@gmail.com

## **BOLALAR TEATRI AKTYORLIGIDA VOKAL TA'LIMINING NAZARIY ASOSLARI**

***Annotatsiya.** Ushbu maqolada bolalar teatri aktyorlarining kasbiy mahoratini shakllantirishda vokal ta'limining o'rni va nazariy asoslari tadqiq etiladi. Maqolada vokal aktyorning o'ziga xos xususiyatlari, nutq va ohang mutanosibligi hamda yosh tomoshabinga psixologik ta'sir etishi yoritilgan. Shuningdek, bo'lajak aktyorlarning vokal apparati bilan ishlashning pedagogik tamoyillari tahlil qilinadi.*

***Kalit so'zlar:** bolalar teatri, vokal ta'limi, aktyorlik mahorati, intonatsiya, artikulyatsiya, musiqiy dramaturgiya, sahna nutqi.*

## **THEORETICAL BASIS OF VOCAL TRAINING FOR ACTORS IN CHILDREN'S THEATRE**

***Abstract.** This article examines the role and theoretical foundations of vocal education in the formation of professional skills of children's theater actors. The article describes the specific characteristics of acting vocals, the balance of speech and tone, and the psychological impact of vocals in communication with a young audience. Pedagogical principles of working with the vocal apparatus of future actors are also analyzed.*

***Key words:** children's theater, vocal education, acting skills, intonation, articulation, musical dramaturgy, stage speech.*

Bolalar teatri aktyori uchun vokal tayyorgarligi nafaqat qo'shiq kuylash, balki sahnada obraz yaratishning fundamental asosi hisoblanadi. Zamonaviy bolalar teatri o'zining sintetik tabiati bilan ajralib turadi. Bu yerda aktyordan bir vaqtning o'zida dramatik mahorat, plastik harakat va mukammal vokal

ko'nikmalari talab etiladi. Bolalar teatri aktyori uchun vokal shunchaki qo'shiq aytish emas, balki qahramonning ichki dunyosini, emotsional holatini va xarakterini ochib beruvchi asosiy vositadir. Bolalar auditoriyasi samimiylilikni va aniq intonatsiyani talab qilganligi sababli, aktyorning vokal tayyorgarligi o'ziga xos ilmiy-nazariy yondashuvlarga tayanadi.

Aktyorlik vokali akademik vokal ijrochiligidan o'zining "obrazlilik" bilan farq qiladi. Nazariy jihatdan, bu jarayon K.S. Stanislavskiyning "harakatdagi so'z" tamoyiliga tayanadi. Bolalar teatri aktyori uchun vokal mashg'ulotlari nafaqat texnik imkoniyatlarni kengaytirishga, balki musiqiy matn orqali harakat qilishga yo'naltiriladi. Vokal ta'limida diksiya va artikulyatsiya nazariyasiga katta e'tibor beriladi, chunki bolalar teatri spektakllarida so'zning tushunarligi birinchi o'rinda turadi.

Bolalar teatri aktyorlari uchun vokal tayyorgarligi dramatik mahoratning ajralmas qismi bo'lib, u fiziologik va psixologik jarayonlarning murakkab sinteziga tayanadi. Akademik xonandalikdan farqli o'laroq, vokal aktyorning sahnadagi jismoniy harakati bilan bevosita bog'liqdir. Nazariy jihatdan bu jarayonning asosi "diafragmal nafas olish" tizimidir. M.Umarov o'zining "Sahna nutqi" asarida ta'kidlaganidek, aktyor nafasni qovurg'alar aro va diafragma mushaklari yordamida boshqarishni o'rganishi shart. Bu ko'nikma aktyorga sahna bo'ylab faol harakatlanish (raqsga tushish, yugurish, sakrash) davomida ham vokal partiyalarini uzilishlarsiz va ovoz bo'g'ilishlarsiz ijro etish imkonini beradi.

"Ovoz chiqarish vaqtidagi nafas apparatining harakatlari hiqqildoq va talaffuz a'zolari bilan chambarchas bog'liq bo'ladi. Shu bois kuylashda nafas yo'llari ishini alohida o'rganish shart. Negaki, ovoz hosil etish jarayonida erkin nafas chiqarish paytida uning yo'lini to'sib turuvchi a'zo tovush boylamlaridir. Ovoz hosil etish vaqtida tovush boylamlarning tebranishida bevosita nafas ishtirok etadi. Shuning uchun ashulachilik nafasi haqida so'z yuritilganda albatta, aynan, shu paytda hiqqildoqning xatti-harakatlari nazarda tutiladi" [2, 17-b]. Psixofizik nuqtai nazardan vokal aktyorning ichki tuyg'ularini tashqi ifoda bilan bog'lovchi



ko'prikdir. K.S.Stanislavskiyning ta'limotiga ko'ra har bir tovush muayyan ichki harakatdan tug'ilishi kerak. Bolalar teatrida esa bu yanada muhim, chunki yosh tomoshabin ovozidagi soxtalikni darhol his qiladi. Vokal mashg'uloti davomida aktyor o'z vujudini go'yoki sozlangan musiqa sozi holatiga keltirishi va barcha mushak qisilishlaridan halos bo'lishi nazariy hijatdan asoslanadi.

Bolalar teatrining janriy xususiyatlari aktyordan ko'pincha transformatsiya ya'ni o'z tabiatidan uzoq bo'lgan obrazlarni yaratishni talab etadi. L.B.Dmitriyevning vokal metodikasiga tayangan holda aytish mumkinki, "aktyor personajning yoshi, fe'l-atvori hamda ijtimoiy holatidan kelib chiqib, o'z ovoz tembrini o'zgartira olishi kerak. Masalan, ertak qahramonlari bo'lgan hayvonlarni gavdalantirishda vokal rezonantlaridan foydalanish nazariyasi ishlaydi. Ayiq obrazida ko'krak – (pastki) rezonantlar ustunlik qilsa, ayyor tulki yoki mitti qushcha obrazlarida-bosh (yuqori) rezonantlarda va "falset" usulida ijro etiladi. Bu shunchaki ovozga taqlid qilish emas, balki vokal texnikasi yordamida yaratilgan "tovushli niqob"dir. Ushbu jarayonda aktyor o'zining tabiiy ovoz boylamlarini himoya qilishi yani to'g'ri kuylashga amal qilishi ilmiy jihatdan o'rganiladi" [6, 128-b].

Bolalar uchun mo'ljallangan asarlarda ko'pincha ertaknamo, fantastik yoki hayvonot dunyosiga oid personajlar uchraydi. Bu aktyordan vokal diapazonini transformatsiya qilishni (masalan, "xirillash", "ingichka ovoz", "taqlid")ni talab etadi. Nazariy asoslarda bu "vokal xarakteristikasi" deb ataladi. Bunda aktyor ovoz boylamlariga zarar yetkazmagan holda, turli tovush effektlaridan foydalanishni o'rganishi kerak. Vokal ta'limi aktyorning nafas olish tizimi bilan uzviy bog'liq. "Diafragmal nafas olish" bolalar teatri aktyori uchun juda zarurdir. Chunki u sahna harakati (raqs, sakrash, yugurish) davomida ham barqaror ovoz chiqarish imkonini beradi. Shuningdek, vokal darslari aktyorda musiqiy eshitish qobiliyati orqali sherigini (partnyorini) his qilish instinktini rivojlantiradi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, bolalar teatri aktyorining vokal ta'limida "musiqiy intonatsiya" va "nutq intonatsiyasi"ning sintezi eng samarali uslubdir. Agar aktyor faqat nota

ketma-ketligiga e'tibor qaratib, dramaturgik maqsadni unutsa, bolalar auditoriyasi bilan aloqa uziladi.

Ma'lumki, intonatsiya tushunchasi ikki xil ma'noda talqin etiladi: texnik (notalarning toza olinishi) va badiiy (ovozdagi emotsional ranglar). Bolalar teatri aktyori uchun ikkinchi jihat ya'ni badiiy intonatsiya hal qiluvchi ahamiyatga ega. Sababi, yosh tomoshabin uchun ohangdagi samimiylik va obrazdagi ifoda har qanday mukammal texnikadan ustun turadi. Musiqiy intonatsiya spektaklning dramaturgik chizig'ini belgilaydi. Aktyor ovozining dinamikasi (baland-pastligi), tembri(rangi) va sur'ati (tempi) intonatsiyaning tarkibiy qismlari bo'lib, ular orqali sahnadagi konflikt va yechimlar ko'rsatiladi. Spektaklning kulminatsion nuqtasida intonatsiya o'zining eng yuqori emotsional kuchiga chiqishi, fojeaviy, lirik qismlarda esa yanada chuqurlashishi yoki muloyimlashishini belgilaydi.

Nazariy asoslarning to'g'ri qo'llanilishi aktyorga quyidagi imkoniyatlarni beradi:

- ovoz salomatligini uzoq vaqt saqlash;
- musiqiy-dramatik obrazning mukammal uyg'unligiga erishish;
- kichik yoshdagi tomoshabinning diqqatini badiiy vositalar orqali ushlab

turish. Bolalar spektakllarida so'z va musiqa chambarchas bog'liqdir. Bolalar auditoriyasida so'zning tushunarliqligi (diksiya) muhim ahamiyatga ega. Vokal mashg'ulotlarida qo'llaniladigan "vokal artikulyatsiyasi" nazariyasiga ko'ra qo'shiq aytish davomida unli tovushlarning shakli va undosh tovushlarning faolligi nutqdagi talaffuzga qaraganda kuchliroq va yanada tiniq bo'lishini talab etadi. Bugungi kunda bolalar teatrining eng muhim ma'naviy vazifalaridan biri-o'sib kelayotgan yosh avlod ongiga milliy ruh va o'zlikni anglash tuyg'usini milliy musiqa va ohanglari vositasida singdirishdir. Spektakllarda milliy ohanglardagi qo'shiqlar bolaning badiiy tafakkurini boyitadi. Bolalar teatri aktyori uchun vokal mashg'ulotlarida milliy qo'shiqchilik san'atining o'ziga xos murakkabliklari, xususan, milliy ohang yo'nalishlarini o'rganish alohida ahamiyat kasb etadi. Negaki, milliy cholg'ular (nay, dutor, g'ijjak, doyra)sadosi ostida ijro etiladigan



vokal partiyalari bolada nafaqat musiqiy zavq, balki, ajdodlar merosiga nisbatan cheksiz hurmatni uyg'otadi. Bu jarayonda aktyor o'z vokal imkoniyatlari orqali milliy ohangning jozibadorligini saqlab qolgan holda, personajning zamonaviy dunyoqarashini ham ochib berishi lozim. Binobarin, teatrlashtirilgan tomoshalarda milliy musiqaning ustunligi sahna asarining tarbiyaviy kuchini oshirib, yosh tomoshabinni begona va yot g'oyalardan musiqiy estetika yordamida himoya qiluvchi ma'naviy qalqon bo'lib xizmat qiladi.

“Bolalar teatri aktyori vokal mahoratining nazariy asoslari bevosita milliy qo'shiqchilik san'atidagi ovoz hosil qilish an'analari bilan ham uzviy bog'liq. Xususan, ovozni tanglay orqali yo'naltirish (rezonans hosil qilish) uslubi aktyorga baland pardalarni erkin olish va ovoz apparatini charchatmaslik imkonini beradi. Milliy ijrochilik tajribasi shuni ko'rsatadiki, unli tovushlarning tanglayda shakllanishi ovozning jozibadorligi va kuchi xususiyatlarini ta'minlovchi asosiy omildir. Bu metodika aktyor uchun sahnada nafaqat musiqiy matnni ijro etish, balki personaj harakterini uzoq vaqt davomida barqaror ovozda ushlab turish uchun ilmiy asos bo'lib xizmat qiladi. Quyida keltiriladigan ma'lumot, fikrimizning yaqqol dalilidir. Xonandaning ovozi og'iz bo'shlig'ining pastki qismidan chiqarilsa, unda baland pardalarni mutlaqo ololmaydi. Shuning uchun albatta uning baland tomoni, ya'ni tanglay tomonidan aylantirib chiqarish kerak. Yana bir maslahat. Ovoz og'izning ichkarisidan aytilsa, o'ng tomondan osonroq chiqadi...Bundan ma'lumki, og'izning ichkarisidan tovushni chiroyli, yoqimli qilib chiqarib bo'lmaydi” [1, 20-b].

Bolalar teatri aktyorining kuylash jarayonini tadqiq etar ekanmiz, vokal mashg'ulotlari shunchaki ijro etish emas, balki sahna mahoratining fundamental asosi ekanligiga yana bir bor amin bo'lish mumkin. Barcha o'rganilgan nazariy asoslar va amaliy tahlillar shuni ko'rsatadiki, vokal-bolalar tetri aktyori uchun o'z qahramonining ruhini tomoshabinga yetkazuvchi eng qudratli va to'g'ridan-to'g'ri ta'sir etuvchi vositadir. Bolalar auditoriyasining psixologik o'ziga xosligi, ya'ni ularning so'zdan ko'ra ohangga ishonishi, aktyor zimmasiga katta mas'uliyatni

yuklaydi. Vokal mashg'ulotlari aktyorning ruhiy va jismoniy barqarorligini ta'minlovchi asosiy omildir. Yuqorida tahlil qilingan diafragmal nafas olish va rezonans nazariyalari shuni isbotlaydiki, aktyor vokal texnikasini mukammal egallamasdan turib, spektakllarda yaxshi ijrolarni ko'rsata olmaydi. Bolalar teatrlarida uchraydigan turli ovozli niqoblar (xirillash, qichqiriq, xandon otib kulish, taqlid) faqatgina mustahkam ovoz bazasi asosidagina bezarar va ishonchli amalga oshirilishi mumkin.

Xulosa sifatida shuni aytish joizki, milliy va jahon vokal maktablarining o'zaro uyg'unligi, ovozni yo'naltirish metodikasi aktyorlik san'atini yangi bosqichga ko'tarishga xizmat qiladi. Kelajakda bolalar teatrlari aktyorlari uchun vokal mashg'ulotlarini jahon va milliy ijrochilik an'analari bilan yanada uyg'unlashtirish, ushbu sohada ilmiy izlanishlarni davom ettirish dolzarb vazifa bo'lib qoladi. Zero vokal mahorati yuksak bo'lgan aktyorgina bolalar qalbiga kirib bora oladi va teatr san'atining mangu yashashiga o'z hissasini qo'shadi.

### ***Foydalanilgan adabiyotlar***

1. Mamadaliyev F. *Milliy musiqa ijrochiligi masalalari*. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2001. – 32 b.
2. Sayidov B. *Yakkaxon qo'shiqchilik*. – Toshkent: Fan ziyosi, 2021. – 176 b.
3. Stanislavskiy K. *Aktyorning o'z ustida ishlashi*. – Toshkent: Yangi avlod, 2010. – 512 b.
4. Qodirov M. *O'zbek teatri tarixi*. – Toshkent: O'qituvchi, 2003. – 232 b.
5. Ismoilov M. *Vokal asoslari*. – Toshkent: Musiqa, 2012. – 152 b.
6. Дмитриев Л. *Основы вокальной методики*. – Москва: Музыка, 2007. – 368 c.